

11ο Συνέδριο της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας

"Πένθη και καταθλίψεις"

Περίληψη της ομιλίας του

Μιχάλη Πέτρου

Το πένθος και οι άμυνες απέναντι στην εργασία του μέσα στο σύγχρονο πολιτισμό

Πώς κατανοούμε σήμερα το πένθος και τις καταθλίψεις, τις νεότερες μορφές που λαμβάνουν, εκατό χρόνια μετά το έργο του 1917ⁱ; Πένθη ανολοκλήρωτα, καταθλίψεις ατέρμονες, θορυβώδεις οριακές διαταραχές, απέλπιδες ναρκισσικές-ταυτισιακές οδύνεςⁱⁱ χαρακτηρίζουν ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης ψυχοπαθολογίας.

Στα λεγόμενα ανθρωπολογικά του έργα, ο Freud αναζητεί, εκτός από συμφωνίες επικύρωσης και επέκτασης της ισχύς των θεωριών του στο χώρο του πολιτισμού, τη συμβολή του τελευταίου στη δόμηση του ψυχισμού, καθώς και των δυσκολιών του – της δυσφορίας του – μέσα σ' αυτόνⁱⁱⁱ.

Η προβληματική μας είναι απλή: Με ποιους τρόπους ο σύγχρονος πολιτισμός συμβάλλει – ευοδώνοντας αλλά κυρίως παρεμποδίζοντας – στην υποκειμενοποίηση, στη σύνδεση μεταξύ των υποκειμένων, καθώς και στην οδύνη τους, μια νέα μορφή *ψυχικής οδύνης κοινωνικής προέλευσης*^{iv}, που δεν αφορά πλέον στη νεύρωση, αλλά στην απώλεια, στο πένθος και στην κατάθλιψη;

Σε προηγούμενες έρευνές μας^v προσπαθήσαμε να δείξουμε ότι η δοκιμασία του πένθους δεν είναι μόνο μια προσωπική υπόθεση. Κοινωνικο-πολιτισμικές αναφορές και διεργασίες είναι απαραίτητες για να την υποδεχθούν, να επιδοκιμάσουν την αναγκαιότητά της και να στηρίξουν τη διεργασία της.

Ωστόσο, το εγχείρημα δεν είναι εύκολο. Θέτει κατ' αρχάς ένα δυσεπίλυτο μεθοδολογικό πρόβλημα, εκείνο των τρόπων σύνδεσης των ψυχικών με τα κοινωνικο-πολιτισμικά φαινόμενα. Σε κάθε περίπτωση, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι ήταν στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, που ο Freud διαπιστώνει ότι για το υποκείμενο, ο άλλος γίνεται αντιληπτός μέσω της αμφιθυμίας: φρίκη απέναντι στην αιμομιξία, στον εχθρό, στον αρχηγό, στο νεκρό^{vi}.

Στο *Πένθος και μελαγχολία* εισάγει ταυτόχρονα την έννοια του αντικειμένου και της εργασίας που επιβάλλει στο ψυχικό όργανο η απώλειά του. Ιδίως μετά το *Εγώ και το Εκείνο*^{vii}, το πένθος – με τη μορφή της ταύτισης – ανάγεται, στη συνέχεια του ονείρου, σε πρότυπο της ψυχικής εργασίας: Η υποκειμενοποίηση, η συμβολοποίηση, η *εργασία του πολιτισμού*^{viii} διεργάζονται την απόσταση μεταξύ της εμπειρίας του εξωτερικού και του εσωτερικού κόσμου, συμβάλλοντας στη σύνδεση και τη μεταλλαγή των ετερογενών οργανώσεων, που είναι η κοινωνική και η ψυχική πραγματικότητα. Στο μέτρο βέβαια που διαθέτουμε ακόμη «*ένα τόπο, όπου να βάλουμε αυτό το οποίο βρίσκουμε*»^{ix}...

Θα επιχειρήσουμε τη συσχέτιση της ανεπάρκειας αυτών των διεργασιών, της καταθλιπτικής οδύνης και των αμυνών απέναντι της, με ορισμένα χαρακτηριστικά του σύγχρονου πολιτισμού^x:

- ένας πολιτισμός ελέγχου που στοχεύει στη μαζική ομογενοποίηση, προκαλεί τόσο μία ελεγχόμενη βία - εφαρμόσιμη μέσα σε κάθε τεχνοδομή του – όσο και μία ανεξέλεγκτη, που απορρίπτει κάθε νόμο ξένο προς την ίδια: ανομία, ρατσισμός, τρομοκρατία...

- ένας πολιτισμός χωρίς όρια, που υπόσχεται το αδύνατο, ενθαρρύνοντας την παντοδυναμία και την ύβρη, έχει ως συνέπεια την απερίσκεπτη έκθεση στον κίνδυνο και τους καταστροφικούς τραυματισμούς. Χωρίς να συνειδητοποιούμε ότι παλεύουμε με δυνάμεις που διαρκώς μας ξεπερνούν, πιστεύουμε σε αυταπάτες, όπως η ελεύθερη βούληση, η τάξη του κόσμου και όχι ότι υποκείμεθα σε δυνάμεις χάους έξω και μέσα μας· ότι είμαστε σταθερά και μόνιμα υποκείμενα της ζωής μας, και όχι προσωρινά υποκείμενα των φαντασιώσεών μας. Σερνόμαστε στη ζωή, αγνοώντας την τραγική και ειρωνική αίσθηση της ύπαρξης^{xi}.

- ένας πολιτισμός του επείγοντος και της αμεσότητας με αποτέλεσμα οι δεσμοί να διαφεύγουν της εγγραφής τους στη προσωπική και κοινωνική ιστορία: αποδιοργάνωση της σκέψης και της ικανότητας για επιλογή και για πένθος. Αν κάτι χαρακτηρίζει την κρίση της μετανεωτερικής κοινωνίας είναι η κρίση του δεσμού: μία *κοινωνία χωρίς υποκείμενα*^{xii}, όπου το μαζικό και το ανώνυμα ατομικό κυριαρχεί του ψυχικού χώρου, αλλοτριώνει το υποκείμενο της επιθυμίας και των ενδοβλημένων οριοθετήσεων^{xiii}, συνθλίβει την ψυχική τοπική, οικονομία και δυναμική, τους διυποκειμενικούς δεσμούς, οδηγώντας το άτομο να υποβάλλεται στις ανώνυμες κοινωνικές αναγκαιότητες, διαμαρτυρίες και ατομιστικές ιδεολογίες.

- ένας πολιτισμός της μελαγχολίας, δηλαδή απώλειες νηπενθείς και πένθη ανεπεξέργαστα, ατέρμονα, προσωπικά όσο και συλλογικά: ο θάνατος του Θεού, ο θάνατος του ανθρώπου, δηλαδή του Ανθρωπισμού, των μεγάλων ιδεολογιών. Απέναντι στη μελαγχολική απομάγευση του πολιτισμού μας, η υπερνεωτερικότητα καλλιεργεί μανιακές υποσχέσεις, όνειρα ηδονικής κυριαρχίας, ανεξέλεγκτη καταστροφικότητα.

Εδώ συναντούμε τη δεύτερη μεγάλη δυσκολία: ποιες είναι εκείνες οι ψυχαναλυτικές έννοιες που επιτρέπουν την κατανόηση των τρόπων με τις οποίες οι τεράστιες αυτές κοινωνικο-πολιτισμικές αλλαγές επιδρούν πάνω στην υποκειμενικότητα αναφορικά με τη διεργασία του πένθους.

Οι αλλαγές αυτές αφορούν κατά βάση τις μεγάλες δομές της πλαισίωσης και της κανονικοποίησης των σχηματισμών και κοινωνικών διεργασιών. Η κρίση των μετα-κοινωνικών εγγυητών συμπαρασύρει στην κρίση και τους μετα-ψυχικούς εγγυητές, που είναι το υπόβαθρο του ψυχισμού, εκεί δηλαδή όπου ερείδεται και δομείται ο ψυχισμός. Το υποκείμενο υποφέρει, αποτυγχάνει στην οργάνωσή του και μαζί ό,τι όφειλε να το υποστηρίξει, να το εμπεριέχει.

Ο ναρκισσισμός, ό,τι πιο μοναδικό στο υποκείμενο, διαπλέκεται με κοινούς και διαμοιρασμένους σχηματισμούς και διεργασίες με τους άλλους: τους γονείς, που με την αγάπη τους επενδύουν το μωρό τους, επιφορτίζοντας το ταυτόχρονα με την ικανοποίηση των ανεκπλήρωτων ονείρων τους^{xiv}. Κάθε δυνατή σχέση μεταξύ υποκειμένου και κοινωνίας θεμελιώνεται από ένα *ναρκισσικό συμβόλαιο*^{xv}, με το οποίο έρχονται να συνδυαστούν σύμφωνα

απάρνησης και ασυνείδητες συμμαχίες.^{xvi}, που αναδεικνύουν τη διαγενεαλογική μετάδοση και τις εκτροπές της, συχνά με τη μορφή διαγενεαλογικών τραυμάτων^{xvii}.

Αναφορικά με το ρόλο της μητέρας έναντι του αισθήματος αβοήθητου του νεογνού στον Freud (Hilflosigkeit), ο Winnicott έρχεται να αναδείξει τη σημασία της αξιοπιστίας του περιβάλλοντος^{xviii}, και σε σχέση με το Προσυνειδητό, ο Bion εκείνη της περιέξεως και της μητρικής ονειροπόλησης^{xix}. Η ναρκισσική-ταυτισιακή οδύνη, ως αμυντική εκδήλωση ενάντια στο πρωτογενές τραύμα και ως μαρτυρία της αποτυχίας υποκειμενοποίησης παραπέμπει σε διαδικασίες αποναρκισσικοποίησης. Πράγματι, ο ναρκισσισμός είναι ο κοινός άξονας της υποκειμενοποίησης και των αποτυχιών της, όσο και των καταθλίψεων^{xx} και του διυποκειμενικού δεσμού^{xxi}.

Η ενόρμηση είναι «μία έννοια όριο», όχι μόνο ανάμεσα στον ψυχισμό και το σώμα άλλα και ανάμεσα στο υποκείμενο και τον άλλο, το αντικείμενο του άλλου, τα αντικείμενα μέσα στον άλλο. Η ενόρμηση είναι «το μέτρο της απαίτησης για εργασία που επιβάλλεται στον ψυχισμό, λόγω της σύνδεσής του με το σώμα»^{xxii} καθώς και της σύνδεσης του υποκειμένου με άλλα υποκείμενα, που φέρουν εγγραφές άλλων υποκειμένων κ.ο.κ.

Συνεπώς η αποτυχία της εργασίας του πένθους είναι το αποτέλεσμα αμυνών απέναντι στην ψυχική οδύνη, η οποία δεν βρίσκει ούτε εντός του υποκειμένου, ούτε εντός των διυποκειμενικών δεσμών, το χώρο της υποδοχής, της περιέξεως και της περαίωσής της. Αντιθέτως το υποκείμενο, ως άτομο μάλιστα, βρίσκεται απελπιστικά μόνο να αντιμετωπίσει μέσα στην απόγνωση ή τις φαντασιώσεις παντοδυναμίας τη μοίρα του.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

i Freud, S. (1917). Mourning and Melancholia. S.E. 14: 237-258

ii Roussillon, R. (, 1999). Agonie, clivage et symbolisation, Paris: PUF

iii Freud, S. (1930). Civilization and its Discontents. S.E. 21: 57-146

iv Freud, S. (1908). "Civilized" Sexual Morality and Modern Nervous Illness. S.E. 9: 177-204

-
- ^v Petrou, M. (2016). Une déchirure dans la mémoire qui s'agrandit avec le temps, *Revue française de Psychanalyse*, 2016/2 (Vol. 80), p. 474 - 487
- ^{vi} Freud, S. (1913). Totem and taboo. *S.E.* 13: vii-162
- ^{vii} Freud, S. (1923). The Ego and the Id. *S.E.* 19: 1-66
- ^{viii} Freud, S. (1908) op. cit. · Freud, S. (1927). The Future of an Illusion. *S.E.* 21: 1-56 · Freud, S. (1930) op. cit. · Freud, S. (1933). Lecture XXXI, in *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis*. *S.E.* 22: 57-80
- ^{ix} Winnicott, D. W. (1971). "The location of cultural experience". In *Playing and Reality*, London: Tavistock
- ^x Douville, O. (2000). Pour introduire l'idée d'une mélancolisation du lien social, *Cliniques méditerranéennes*, 63: 239-261 · Kaës, R. (2012). *Le malêtre*, Paris: Dunod · Serres, M. (2015). *Rameaux*, Paris : Le pommier · Sales, A. (Ed.). (2012). *Sociology today: social transformations in a globalizing world*, London: Sage.
- ^{xi} Τραγικοί ποιητές, Σαίξπηρ, Τσέχωφ, Μπέκετ κ.ά. (βλ. Μανωλόπουλος, Σ. (2010). *Η τραγική ανάγνωση της Ιστορίας*, Αθήνα: Ίκαρος)
- ^{xii} Elias, N. (1991 [1987]). *La société des individus*, Paris: Fayard
- ^{xiii} Potamianou, A. (1992). *Un bouclier dans l'économie des états limites*, Paris: PUF
- ^{xiv} Freud, S. (1914). On Narcissism. *S.E.* 14: 67-102
- ^{xv} Aulagnier, P. (1981). *La violence de l'interprétation: du pictogramme à l'énoncé*, Paris: PUF
- ^{xvi} Kaës, R. (1989). «Le pacte dénégatif dans les ensembles intersubjectifs». In: A. Missenard, G. Rosolato et al.: *Le négatif. Figures et modalités*, Paris: Dunod · Kaës, R. (2009). *Les alliances inconscientes*, Paris: Dunod
- ^{xvii} Abraham, N., Torok, M. (1987[1978]). *L'écorce et le noyau*, Paris: Flammarion · Volkan, V.D. (2015). Perspectives on Psychoanalysis: Fragments of Trauma and the Social Production of Suffering: Trauma, History, and Memory. *J. Amer. Psychoanal. Assn.* 63:1031-1036
- ^{xviii} Winnicott, D. (1965). *Maturational Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development*, London: Hogarth Press
- ^{xix} Bion, W. R. (1962). *Learning from Experience*, London: Karnac Books
- ^{xx} Rosolato, G. (1975). L'axe narcissique des dépressions. *Nouvelle revue de psychanalyse*, 11: 5-33.

-
- ^{xxi} Freud, S. (1921). Group Psychology and the Analysis of the Ego. *S.E.* 18: 65-144
- Kaes, R. (1998). « L'intersubjectivité : un fondement de la vie psychique. Repères dans la pensée de Piera Aulagnier », *Topique*, 64, 45-73
- ^{xxii} Freud, S. (1915). Instincts and their Vicissitudes. *S.E.* 14: 109-140

Για την προετοιμασία της εισήγησης συνεργάζονται οι Μιχάλης Πέτρου, Σωτήρης Μανωλόπουλος και Κώστας Ζερβός.